

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Müdür — Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD—VOLUME : IV.

CÜZ — PARTS : 3 - 4

1971

Edebiyat Fakültesi Basımevi

İSTANBUL

1971

Büyük Bilgin TOGAN'ın Ardından...
(Ahmed Zeki Velidi, Ord. Prof. Dr.)

10. XII. 1890 (Güzin, Rusya) - 26. VII. 1970 (İstanbul)

Salih TUĞ

1970'in Temmuz ayında Türk cemiyeti, ilim adamları arasındaki «en büyük örnek» âlimlerinden birini kaybetmenin hüznü ve elemine büründü. Büyük Hoca Ahmed Zeki Velidi, Türk - İslâm kültürü, medeniyeti ve tarihi sahalarında gerçek bir âlim ve yeni yetişmekte olan ilim yolcularının kendisinden alacakları çok nâdide «örnek»lerle dolu, kendi kendini muhtelif ülkelerin arzettiği imkânları en iyi değerlendirmek suretiyle yetiştirmiş, her hâl ü şartta ilim peşinde koşmuş ve fakat asla yorulmak nedir bilmemiş aynı zamanda uluslararası bir ilim otoritesiydi.

Ailece ilim ehli idiler. Kendisi, Orta Asyanın müslüman muhitinde, Türk - İslâm tarihi araştırmalarında vazgeçilmez şart olan Arap ve Fars dillerine pek erken bir çağında ve kolayca hâkimiyet tesis etti. İlerleyen tehsili esnasında rusça ve almanca'yı öğrenmekle de kendi ilmi araştırma sahalarında batıların görüşlerini ilk kaynaklardan tanıma imkânını kazandı. Bu suretle o, bir yandan ana menbâlardan ilim topluyor ve fakat bunu batılı olsun doğulu olsun muhtelif ilmî görüş açılarının süzgeçinden geçirerek objektif bilimsel sonuçlara varabiliyordu.

O, hayatının muhtelif safhalarını «Hatıralar» adlı hacımlı eserinde en iyi bir şekilde bizlere nakledip öylece aramızdan ayrıldı. Biz bu yazımızda onun bıraktığı yerden alıp, daha ziyade ilmî kişiliğini kısaca belirtmeye çalışacağız.

İlmî araştırmalarla alâkasını kesmeksizin, hassaten 1917 ve sonrası senelerinde, bugünkü Rusyada sürdürdüğü kesif siyasî hayat Türkiyeye göçüp yerleşmesiyle bir son bulmuş ve bu yeni muhitte derhal ilmî yönelimini gerçekleştirme fırsatını bulmuştu. 13 Haziran 1341 den Şubat 1926 ya kadar Ankarada «Te'lif ve Tercüme Hey'eti» azalığı ile Türkiyedeki ilmî çalışmalarında ilk adımını atmış ve esas akademik kariere 27.I.1927 de, İstanbul Dârulfunûnu, Edebiyat Fakültesinde «Türk Tarihi daimî muallimi» olarak başlamıştır. Bu vazifede 20. VII. 1932 tarihindeki istifasına kadar kalmış (İstifanın kabulü: 1. VIII. 1932) ve kendisine bir doktora (1935) ve Bonn Üniversitesinde 9. V. 1935 de «Honorar Professor für Islamwissenschaften» (İslâm İlimleri Şeref Profesörlüğü) ve

19 Eylül 1938 de yine aynı üniversitenin teklifi ile «Alman Yüksek Okulları Honorar Profesörlüğü» payelerini kazandıran Almanya seyahatine çıkmıştır.

İlmî varlık ve kapasitesini bu ilmî payelerin kendisine tevcih edilmesiyle herkese ispat eden merhum hoca Togan, ölüm tarihine kadar iftiharîa mensubu kaldığı İstanbul Üniversitesinde 1 Eylül 1939 da Edebiyat Fakültesi, Türk Tarihi Profesörlüğüne, 22. VIII. 1939 tarih ve 649 sayılı Maarif Vekâleti kararnamesi ile tayin edildiğinde esasen Göttingen Üniversitesinde Honorar profesör olarak vazife görmekteydi. Yurdundan bu yeni daveti alınca derhal on büyük sandık dolusu kitaplarıyla birlikte Avrupadan gelip İstanbul'da vazife başı yapmakta tereddüt etmemiş ve katî olarak Türkiye'ye yerleşmiştir.

II. Cihan Savaşının ilmî sessizliği içinde onu Türk Tarihi ile ilgili hacımlı eserlerini neşrederken görüyoruz. Beraatı ile sonuçlanan bir siyasî duruşmanın sıkıntılı ve acı günlerinin hemen akabinde kürsüsünün başında onu, ilim kervanına katılmış ve sadece yurt içinde değil, milletlerarası ilim alanında da yorulmak bilmez bir mesafî içinde buluyoruz. İki iri dosya halinde Edebiyat Fakültesinde muhafaza edilen onun üniversite hayatıyla ilgili evrakını tetkik eden biri, kendisinin otuzdan ziyade yurt içi veya yurt dışında tertiplenen şarkiyat, tarih ve san'at tarihi ile ilimler tarihi kongrelerine katıldığını, on'dan ziyade doçentlik veya profesörlük jürisinde bulunduğunu, yurt içi veya yurt dışında çok sayıda ilmî tetkik seyahatine çıktığını, konferanslar verdiğini hayretler içinde görür.

1950 yılında «Deutsche Morgenlandische Gessellschaft» şeref azalığının kendisine tevcih olunduğunu, 1 Mart 1955 den itibaren üç senede bir yapılan İslâm Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü seçimini fasılasız kazandığını ve bu vazifeyi vefatı tarihine kadar başarı ile uhdesinde bulundurduğunu, Columbia Üniversitesinin, Near and Middle East Institute'de bir yıl müddetle Türk tarihi dersleri okuttuğunu söylemek ve nihayet Manchêster Üniversitesi tarafından kendisine büyük bir merasim tertiplenerek Haziran 1967 de aynı şehirde «şeref doktorluğu» payesinin verilmiş olduğunu hatırlatmak onun ne derece aranan, takdir edilen ve ilminden istifade olunan gerçek bir bilgin olduğunu söylemek için yeterlidir sanırım.

Ölüm anına kadar peşinde koştuğu bir diğer ideali de «1951 XXII. Milletlerarası Müsteşrikler İstanbul Kongresi»nde yayınlanması derpiş olunan «Grundriss der Türkischen Philologie und Kultur Geschichte» adını taşıyacak bir eserin bir an evvel neşri idi. Etrafındakiler onun ağzından «Fundamenta» sözünün eksik olmadığını hatırlarlar. Bu isticali, aynı konuda yani «Türk Kültürü Temel Kitabı» namındaki eserin hazırlanmasında ecel onu yakalamadan bir şeyler yapabilme azim ve kararından ileri gelyordu.

1957 yılında İstanbul Üniversitesinde «Ordinaryüs» payesini kazanan merhumun, muhtelif komisyonlar tarafından tanzim edilip sicil dosyasında saklanmakta olan yayınlanmış veya yayıma hazır makaleler listelerinden söz açmaksızın

onun ilmî otoritesinin niteliğini göstermek üzere aşağıya, 1950 den sonra iştirak ettiği sadece yurt dışı ilmî kongrelerin bir listesini alıyoruz. Gönül ister ki bu kongrelerin her birinde onun okuduğu hepsi bir araştırma mahsülü ilmî tebliğleri bir araya getirilip tek bir kitap içinde neşredilebilsin :

- 1) Marburg Alman Müsteşrikler Kongresi, 1950
- 2) Amsterdam VII. Milletlerarası Dinler Tarihi Kongresi, 1950
- 3) İstanbul XXII. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi, 1951
- 4) Tahran İbn Sina'nın 1000. Ölüm Yılı Milletlerarası Kongresi, 1954
- 5) Londra XXIII. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi, 1954
- 6) Roma Milletlerarası Tarihçiler Kongresi, 1955
- 7) Hamburg Alman Müsteşrikler Kongresi, 1955
- 8) Venedik Kültür ve Medeniyetler Tetkikatı Beynelmillel Merkezi Kongresi, 1955
- 9) Lahor Pakistan I. Müsteşrikler Kongresi, 1956
- 10) Münich XXIV. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi, 1957,
- 11) Münich Rus Tarihi Tetkik Kongresi, 1957
- 12) Cambridge Milletlerarası Altaistler Kongresi, 1961
- 13) Göttingen Alman Müsteşrikler Kongresi, 1961
- 14) Göttingen Ural-Altay Tetkikleri Kongresi, 1961
- 15) Yeni Delhi XXV. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi, 1964
- 16) Münich Rus Tarihi Tetkik Kongresi, 1964
- 17) Utrecht Ural-Altay Tetkikleri Kongresi, 1964
- 18) Helsinki Ural-Altay Tetkikleri Kongresi, 1965
- 19) Tahran İran Tarihi Kongresi, 1966
- 20) Napoli Milletlerarası Altaistler Kongresi, (P I A C), 1966
- 21) Manchester Milletlerarası Altaistler Kongresi, 1967
- 22) Cambridge Milletlerarası III. Türk San'atları Kongresi, 1967
- 23) Ravalpendi Kur'anı Kerimin 1400. Nüzul Yılı Kongresi, 1968
- 24) Tahran V. İran San'atı ve Arkeolojisi Kongresi, 1968
- 25) Würzburg XVII. Alman Müsteşrikleri Kongresi, 1968
- 26) Şiraz İran San'atı Kongresi, 1969
- 27) Fas İslâm Tetkikleri Milletlerarası Kongresi, 1969
- 28) Tahran Reşiduddin Jübilesi ve Sempoziumu, 1969

Gerek siyasî mücadele hayatının ve gerekse hususî hayatının en karışık ve güç şartlarında dahi ilmî araştırmalarla irtibatını kesmemiştir. O, bizlerin gözü önünde sabahın erken saatlerinden akşamın geç vakitlerine kadar daima bilgi toplamakla ilgisini azaltmayacak şekilde muntazam bir hayat sürdü. Kesiksiz çalışırdı : Kış sporları için Uludağ'da veya yazın tetkikat için çıktığı Anadolunun

herhangi bir yaylasında, evinden üniversiteye giderken trende veya sık sık davet edildiği beynelmilel kongreler için çıktığı seyahatlerde, uçakta veya vapurda olmasına aldırmaz etmeksizin o, daima okuyacak veya yazacak bir şeyler bulmuştur. Ölüm döşeğinde dahi hazırladığı eserler için durmaksızın tashihler yapmış veya ilim âlemindeki yakın dostlarıyla istişarî mektuplaşmalarda bulunmuştur. Çok takatsiz kaldığı sıralarda sâdika refikâsından dinlediği yeni ilmî neşriyatla iktifa etmiştir.

Bu ilim devinin Dâr'ul-Beka'ya göçü de azametli olmuş, başucundan eksik etmediği Kur'anı Kerimin gölgesinde haftalarca ecel terleri dökerek metin, vakûr ve tevekkül içinde son nefesini vermiştir.

Onun üniversitemiz muhitinde ortaya koyduğu samimî, ciddî ve azimli araştırmacılık an'anesinin sönmeden devam etmesini temennî eder, kendisine Tanrıdan rahmet dileriz(*) .

(*) Merhumun en son ve yakın talebesi Dr. Tuncer Baykara'nın telifine başladığını memnuniyetle öğrendiğimiz «Togan üzerine bir bio-bibliografik çalışma»nın acele neşrini beklerken, onun neşredilmiş veya neşre hazır makaleleri ve muhtelif iç ve dış kongrelerdeki tebliğlerinin «derleme» bir eser halinde toplanıp yayınlanması zaruretine burada işaret etmeyi faydalı buluyoruz.